

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

НАКОНЕЧНА ЛІЛІА АНДРІЇВНА

УДК 343.226(477)

**НАСИЛЬСТВО ЯК НАСКРІЗНЕ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ПОНЯТТЯ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ МВС України

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України
Навроцький Вячеслав Олександрович,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
професор кафедри кримінального права
та кримінології факультету № 1

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Сердюк Павло Павлович,
Національна академія прокуратури України,
науковий співробітник відділу науково-методичного
забезпечення організації роботи та управління
в органах прокуратури;

кандидат юридичних наук, доцент
Панчак Оксана Григорівна,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
заступник декана юридичного факультету

Захист відбудеться «29» червня 2016 року о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розіслано « 27 » травня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Необхідність з'ясування насильства як наскрізного кримінально-правового поняття продиктована широким спектром його застосування, оскільки воно використовується у 16-ти із 20-ти розділів КК України, є ознакою об'єктивної сторони у 80 складах відповідних злочинів та позначається здебільшого тотожними термінами. Це супроводжується законодавчим вкладанням у поняття «насильство» (щодо різних юридичних конструкцій) різного змісту та обсягу. Нагальність дослідження обраної тематики підтверджується віднесенням поняття насильства та його похідних (окрім катування) до, так званих, оцінних понять. Відтак, делегуючи правозастосовцю повноваження щодо визначення поняття насильства, законодавець створив сприятливі умови для різної його інтерпретації, внаслідок чого здійснюється неправильна кримінально-правова оцінка відповідних діянь. Тому виникає нагальна потреба у розробленні єдиного універсального визначення поняття насильства, яке дасть змогу його уніфікувати та уникнути помилок під час правозастосування.

У науці кримінального права дослідженню зазначеного поняття приділяють чимало уваги. Інтерес науковців і радянської, і української кримінально-правової доктрини у цьому аспекті є чималим, адже відповідні насильницькі діяння в основному посягають на життя чи здоров'я іншої людини. Проте вчені поняття насильства зазвичай розглядали у межах аналізу конкретного злочину, здебільшого щодо окремих його аспектів. Відповідні дослідження здійснювали, зокрема, Л. А. Андрєєв, Ю. М. Антонян, Р. А. Базаров, Ш. Б. Байрамів, В. Е. Берестова, О. І. Бойцов, В. І. Борисов, С. В. Бородін, Л. П. Брич, В. О. Владіміров, Б. В. Волжинікін, В. Г. Гончаренко, Л. В. Горбунова, В. К. Грищук, О. Б. Грязнова, О. М. Гумін, І. І. Давидович, А. В. Двойменний, Ф. М. Джавадов, В. В. Єраксіна, С. О. Загороднюк, О. М. Ігнатов, К. І. Ілікчієва, К. В. Катеринчук, Л. Н. Кирюхіна, І. Я. Козаченко, М. І. Коржанський, Г. К. Костров, С. М. Коч, А. Н. Красиков, Г. А. Крігер, Н. Ф. Кузнєцова, В. М. Куц, Р. О. Левертова, Ю. І. Ляпунов, П. С. Матишевський, П. П. Михайленко, С. Б. Мелєшев, В. О. Навроцький, Б. С. Нікіфоров, В. І. Осадчий, М. І. Панов, А. О. Пінаєв, Е. П. Побігайло, Р. Д. Сабіров, О. І. Санталов, М. М. Сенько, В. І. Сімонов, М. В. Стерехов, Н. С. Таганцев, В. П. Тихий, І. С. Тишкевич, В. І. Ткаченко, А. П. Тузов, І. Я. Фойницький, М. І. Хавронюк, О. М. Храмцов, С. Д. Шапченко, С. Н. Шпаковський та ін. Відтак, в Україні питання насильства у кримінально-правовому розумінні ґрунтовно не досліджувалось, а наявні теоретичні розробки не охоплюють усі проблеми або здійснені на базі раніше діючого КК та не відповідають потребам сьогодення.

Більш детальний науковий огляд зазначеної тематики у вигляді дисертаційних досліджень простежується у російських науковців: Л. Д. Гаухмана,

В. В. Іванової, Н. В. Іванцової, С. М. Мальцевої, А. М. Підгайного, Ю. В. Радостєвої, Л. В. Сердюка, Р. Д. Шарапова. Проте доводиться констатувати, що відповідним роботам загалом характерна накопиченість матеріалу, адже учені некритично сприймають багато положень, які відтак переходять із дисертації до дисертації.

Проблема насильства є предметом дослідження науковців не лише у галузі кримінального права, а й у філософії, соціології, кримінології, психології та медицини. Її вивчали такі автори, як Ю. М. Антонян, С. Г. Киренко, О. О. Крайнева, О. Ю. Михайлова, О. Д. Ситковська, С. С. Сливка та ін.

Недостатність теоретичної розробки питання насильства негативно позначаються і на практиці. Так, існує невизначеність у співвідношенні понять «насильство» та «примус», «мордування», «мучення», «особливе мучення», «катування» та «жорстоке поводження». Слідчі, прокурори та судді, за правило, хибно розкривають їхні визначення, що є джерелом помилок у кваліфікації та прямо впливає на долі людей, до яких застосовується кримінальний закон. Також простежується доволі широке тлумачення поняття насильства, згідно з яким воно охоплює, так зване, «психічне насильство».

Значними розбіжностями супроводжується вирішення деяких питань кваліфікації злочинів, ознакою складу яких є насильство. До цього, зокрема, призводять суперечливі роз'яснення Пленуму Верховного Суду України у цій частині.

Відтак з'ясування насильства як наскрізного кримінально-правового поняття є назрілим та спрямоване на врегулювання питань, які для науки кримінального права є дискусійними або досліджуються вперше.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ у межах досліджень за темами «Проблеми реформування правової системи України» (номер державної реєстрації 0112U007492) та «Протидія злочинам, підслідним ОВС: правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти» (номер державної реєстрації 0115U006501).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційної роботи – визначити поняття насильства та встановити його прояви. Відтак, на цій основі передбачається окреслити основні напрями вдосконалення КК України в частині регламентації відповідальності за злочини, ознакою складів яких є насильство. Досягнення поставленої мети обумовлює необхідність вирішення таких *задач*:

– з'ясувати стан розробки поняття насильства у кримінально-правовій літературі;

– проаналізувати регламентацію відповідальності за злочини, ознакою складів яких є насильство, в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства;

- дослідити регламентацію відповідальності за злочини, ознакою складів яких є насильство, у статтях Загальної та Особливої частин КК України;
- врахувати зарубіжний досвід регламентації відповідальності за злочини, ознакою складів яких є насильство;
- з'ясувати зміст та обсяг поняття насильства;
- дослідити питання кваліфікації злочинів, ознакою яких є насильство;
- оцінити обґрунтованість установлення видів і розмірів покарання за злочини, ознакою складів яких є насильство.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері кримінально-правового реагування з боку держави щодо вчинення особою злочинів, ознакою складів яких є насильство.

Предмет дослідження – насильство як наскрізне кримінально-правове поняття.

Науково-теоретичну базу дисертації становлять праці з кримінального права, загальної теорії права, пам'ятки кримінального права України та довідково-енциклопедична література. Дослідження виконано у межах положень, що відображені у працях і вітчизняних, і зарубіжних науковців.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали судової практики різних регіонів України. Всього проаналізовано 320 вироків у провадженнях про злочини, ознакою складів яких є насильство. У роботі використано результати соціологічного дослідження (опитано працівників правоохоронних (200) та судових (50) органів, а також працівників органів прокуратури (90).

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є методи наукового пізнання, застосування яких обумовлене змістом і метою окреслених задач з урахуванням об'єкта і предмета дослідження: історико-правовий (для з'ясування історичних витоків і генезису кримінально-правових норм про злочини, ознакою складів яких є насильство); системно-структурний (під час встановлення кримінально-правового значення поняття насильства у статтях Загальної та Особливої частин КК України); герменевтичний (задля визначення змісту поняття насильства та його проявів); порівняльно-правовий (під час зіставлення положень законодавства України, що регламентує відповідальність за насильство, з відповідними положеннями кримінального законодавства зарубіжних держав, а також встановлення співвідношення злочинів, ознакою складу яких є насильство); соціологічний (у рамках проведення анкетування працівників прокуратури, суду та правоохоронних органів, обробки його результатів); статистичний (для узагальнення матеріалів судової практики застосування норм за злочини, ознакою складів яких є насильство); діалектичний (задля визначення понятійного апарату дослідження); логічного аналізу (для вдосконалення КК України в частині регламентації кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких є насильство).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим вітчизняним дослідженням, яке присвячене аналізу поняття насильства як наскрізного кримінально-правового поняття. У роботі сформульовано положення, нові у концептуальному аспекті і важливі для юридичної практики. Зокрема:

вперше:

– запропоновано відмовитися від використання в Особливій частині КК України терміна «насильство». Окреслено шляхи кримінально-правової оцінки насильницьких діянь, які є способом учинення злочинів, а саме запропоновано кваліфікувати відповідні діяння за сукупністю зі статтями, які передбачають кримінальну відповідальність за заподіяння ударів, побоїв, катування, тілесних ушкоджень, смерті;

– обґрунтовано необхідність заміни термінів «мордування» і «особливе мучення», «глушення» і «знущання» як таких, що не належно розкривають існуючі кримінально-правові поняття та є синонімами. Натомість запропоновано вживати терміни «катування», «жорстоке поводження», «психічний вплив»;

удосконалено:

– дефініцію кримінально-правового поняття насильства, яка сформульована на основі характерних ознак із дотриманням правил визначень понять: це протиправний умисний фізичний вплив на фізичну цілісність та (або) особисту свободу іншої істоти, що здійснюється шляхом діяння, незалежно від того, чи воно усвідомлюється адресатом, та спричиняє чи може спричинити фізичну (людині чи хребетній тварині) та (або) психічну шкоду (людині);

– поняття «катування» за КК України. Зокрема, обґрунтовано доцільність відмови від використання у ст. 127 КК України терміна «сильний фізичний біль» як такого, що охоплюється поняттям фізичних страждань, а також терміна «інших насильницьких дій» у зв'язку зі заміною його на термін «інших діянь». У юридичній конструкції «фізичного чи морального страждання» встановлено потребу у вказівці на сполучник «та». Відтак, ч. 1 ст. 127 КК України набуває такого змісту: «Катування, тобто умисне заподіяння фізичного та (чи) морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших діянь з метою...»;

дістали подальший розвиток:

– науковий підхід щодо недоцільності поділу насильства на фізичне і психічне. Запропоновано розглядати насильство виключно як фізичний вплив, а термін «психічне насильство» замінити на «психічний вплив», який охоплює широкий спектр відмінних від насильства за своїм характером впливу і ступенем суспільної небезпеки проявів. Доведено, що поняття «насильство» та «психічний вплив» є сумісними і пересікаються, оскільки

мають спільні елементи обсягу (жорстоке поводження та катування в частині впливу на психіку), водночас обсяг кожного з них охоплює предмети, що не є елементами обсягу іншого поняття;

– погляди про те, що злочини, ознакою складів яких є насильство, вчиняються з умисною формою вини.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані за результатами дисертаційної роботи положення мають і теоретичне, і прикладне значення:

– у правотворчості – для вдосконалення кримінального законодавства України щодо усунення виявлених недоліків та внесення відповідних змін до статей про злочини, ознакою складів яких є насильство;

– у правозастосовній діяльності – під час здійснення кримінально-правової кваліфікації відповідних посягань;

– у навчальному процесі – під час викладання навчальної дисципліни зі Загальної та Особливої частин кримінального права та відповідних спецкурсів;

– у науково-дослідницькій діяльності – для виконання правових досліджень.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційної роботи оприлюднено на таких науково-практичних конференціях (зокрема й інтернет-конференціях): міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Харків, 21–22 лютого 2014 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука та практика в умовах сьогодення» (м. Сімферополь, 21–22 лютого 2014 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 28 лютого – 1 березня 2014 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Право, суспільство і держава: форми взаємодії» (м. Київ, 14–15 березня, 2014 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право в умовах глобалізації: реалії і перспективи» (м. Дніпропетровськ, 6–7 лютого 2015 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладено у десяти публікаціях, із них чотири – у фахових наукових виданнях України, одна – у науковому періодичному виданні іноземної держави (Республіки Молдова) та п'ять – тези виступів на науково-практичних заходах.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що охоплюють вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 210 сторінок, із них основний текст – 166 сторінок, список літератури (248 найменувань) викладено на 23 сторінках, 3 додатки – на 21 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дисертаційної роботи; наведено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету та задачі дослідження, а також його методологічну, теоретичну, нормативну та емпіричну бази; сформульовано основні положення, що виносяться на захист; вказано практичне значення одержаних результатів та наведено дані щодо їх апробації.

Розділ 1 «Загальні засади дослідження поняття насильства» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Стан дослідження поняття насильства у кримінально-правовій літературі»* з'ясовано, що насильство як наскрізне кримінально-правове поняття у науці кримінального права досліджувалося у межах: а) положень Загальної частини КК України, а саме обставин, які виключають злочинність діяння; б) положень Особливої частини КК України, зокрема як конститутивної чи кваліфікуючої, особливо кваліфікуючої ознак складів злочинів.

Систематизація та аналіз відповідної літератури дали змогу встановити аспекти, які є загальноновизнаними (насильство є родовим поняттям, яке охопило посягання на життя, здоров'я, тілесну недоторканність та особисту свободу іншої істоти; відповідно до КК України, доктрини кримінального права та правозастосовної практики поняття «удар», «побої» «катування», «мордування», «мучення», «особливе мучення», «знущення», «глушення», «жорстоке поводження», «тілесне ушкодження», «вбивство» належать до проявів насильства). Водночас виокремлено дискусійні питання, зокрема ті, що стосуються змісту досліджуваного поняття (насильство полягає лише у фізичному чи й у психічному впливі на особу; щодо форми вини, з якою воно вчиняється; заподіюється шляхом дії чи (і) бездіяльності; насильство – це лише протиправні чи і правомірні діяння; чи обов'язково має усвідомлювати потерпілий застосування до нього насильства; чи наслідки є обов'язковою його складовою); обсягу поняття насильства (доцільність поділу на фізичне та психічне; а також на таке, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я особи, та на небезпечне для зазначених благ; чи охоплює аналізоване поняття незаконне позбавлення волі, застосування до особи без її згоди наркотичних засобів, психотропних, отруйних чи сильнодіючих речовин (газів) тощо; чи є складовою насильства гіпноз). З'ясовано також аспекти, які описані надто загально або не висвітлені взагалі (можливість застосування насильства до тварини; співвідношення насильницьких проявів – удар, побої, мордування, мучення, катування, жорстоке поводження; невизнання понять «знущення» і «глушення» складовими поняття насильства; вирішення і вирішення проблемних моментів кваліфікації та караності злочинів, ознакою складу яких є насильство).

Огляд наукових джерел у контексті дослідження насильства як наскрізного кримінально-правового поняття дав змогу встановити, що існує чимало недопрацювань у цій частині, які й зумовлюють потребу у подальшому ретельному аналізі.

У підрозділі 1.2 *«Відповідальність за злочини, ознакою складів яких є насильство, в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства»* відображено генезис поняття насильства та констатовано, що відповідальність за відповідні злочини умовно можна поділити на три періоди:

– X–XIV століття (у нормативно-правових актах термін «насильство» ще не фігурував, проте вказувалися інші терміни, які його позначали: «насилити», «наїзд», «образливі справи»);

– XV–XIX століття (з'явилося поняття, еквівалентне сучасному (Соборне Укладення 1649 р.), проте офіційного його визначення не було. Умовно під ним розуміли удар рогом, чашею, жердиною, калічення, мучення, жорстоке поводження);

– XX століття і до сьогодні (в Укладенні 1903 року вперше здійснено спробу легального визначення поняття насильства, яке зводиться до того, що всі випадки посягання на тілесну недоторканність, які спричиняють фізичний біль і страждання чи фізичні неприємні відчуття, охоплює досліджуване поняття. У цей період простежується узагальнення проявів поняття насильства, яке виявилось у формулюванні «побої або інші насильницькі дії». Законодавець йде шляхом диференціації відповідальності за злочини, ознакою складів яких є насильство, і поділяє його за ступенем суспільної небезпеки на таке, що не є небезпечним для життя чи здоров'я особи, і на небезпечне для зазначених благ. Тривалий час була стійка тенденція до надто широкого тлумачення поняття насильства, яка із прийняттям КК УРСР 1922 року проявилася у його легальному поділі на «фізичне» та «психічне». У цей час досліджуване поняття охопило усі насильницькі посягання проти життя, здоров'я і свободи особи. Бачення про систему злочинів, ознакою складів яких є насильство, сформувалося та набуло сучасних рис у період дії КК УРСР 1960 року. А із прийняттям КК України 2001 року простежується виключення низки «вузьких» насильницьких посягань та включення їх до більш широких (наприклад, «образа», під якою розумівся «удар», охоплювалася статтею «Побої і мордування»; «мужолозтво» – «Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом»). Проте доводиться констатувати, що такий підхід не сприяв зменшенню нормативної ентропії у тексті КК України, а збільшення кількості оцінних понять, які позначають поняття насильства, та їх полісемія простежуються у кримінальному законодавстві й досі.

У підрозділі 1.3 «Насильство як ознака складів злочинів, передбачена КК України» висвітлено, що «насильство» виконує різну роль у статтях Загальної (його застосування є підставою для «безмежної» необхідної оборони у разі насильницького вторгнення у житло; може бути підставою для застосування крайньої необхідності та заподіяння шкоди злочинцю під час його затримання; його вчинення до особи, що примусило останню виконати передбачене Кримінальним кодексом діяння, може бути обставиною для визнання її поведінки незлочинною; виключає звільнення від кримінальної відповідальності у разі його застосування до потерпілого під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття діяльності організованої групи чи злочинної організації) та Особливої частини КК України (може бути і самостійним посяганням, в якому основним об'єктом є біологічні блага людини: життя, здоров'я, тілесна недоторканність, особиста свобода, і способом учинення у двооб'єктних злочинах, де відповідні блага є додатковим об'єктом посягання; є ознакою, яка характеризує предмет злочину; є підставою для виникнення стану сильного душевного хвилювання; є ознакою основного, кваліфікованого чи особливо кваліфікованого складів злочинів).

Встановлено такі законодавчі помилки: неоднаковий зміст і обсяг поняття насильства у різних статтях; використання поряд із ним понять, які позначають діяння, ступінь суспільної небезпеки яких є меншим, що свідчить про їх фактичне прирівняння; в деяких складах злочинів, де способом їх учинення, ймовірно, може бути насильство, вказівка на таке не міститься; неприпустимим, таким, що суперечить граматичному його значенню та сутності, є розуміння досліджуваного поняття ще й як психічного впливу, який є самостійним інститутом кримінального права і потребує комплексного наукового дослідження. З огляду на зазначені законодавчі огріхи, для забезпечення правильного правозастосування в частині відповідальності за злочини, ознакою складу яких є насильство, доведено недоцільність фігурування у КК України терміна «насильство», натомість запропоновано насильницькі діяння, які є способом учинення злочинів, кваліфікувати за сукупністю зі статтями, які передбачають кримінальну відповідальність за заподіяння ударів, побоїв, катування, тілесних ушкоджень, смерті.

У підрозділі 1.4 «Зарубіжний досвід регламентації відповідальності за злочини, ознакою складів яких є насильство» досліджено у межах КК держав: а) пострадянських, оскільки їм властива спільна з Україною історія; б) що є членами Європейського союзу, до якого сучасна Україна має намір вступити; в) «Великої сімки», які належать до економічно найрозвиненіших у світі і мають визначальний вплив на іноземне право.

Такий екскурс засвідчив, що КК України та КК пострадянських держав суттєво не відрізняються, а правовий досвід держав ЄС та «Великої сімки» у цій

частині може слугувати взірцем задля удосконалення національного кримінального законодавства. Це стосується, зокрема: обмеженого застосування у термінологічному апараті Особливої частини КК України термінів, які характеризують насильство; відсутності поділу насильства на фізичне та психічне, а також на таке насильство, що небезпечне для життя чи здоров'я особи, і таке, яке не є небезпечним для зазначених благ.

Розділ 2 «Поняття насильства за кримінальним правом України» складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Зміст поняття насильства» вирізняє та проаналізовано загальні ознаки поняття насильства, з-поміж яких виокремлено відмінні (характерні), що дають змогу його уніфікувати: фізичний вплив на фізичну цілісність та (або) особисту свободу іншої істоти (людини чи тварини); цей вплив є протиправним; вчиняється шляхом дії або бездіяльності; характеризується умисною формою вини; може не усвідомлюватися адресатом; внаслідок насильства спричиняється або може спричинитися фізична (людині чи хребетній тварині) та (або) психічна шкода (людині). Відтак, керуючись правилами визначення понять, сформульовано дефініцію поняття насильства.

У підрозділі 2.2 «Обсяг поняття насильства» здійснено класифікацію поняття насильства за такими критеріями: за способом впливу на потерпілого та суспільно небезпечними наслідками (фізичне насильство та «психічне насильство»); залежно від характеру вчинюваних діянь та ступеня тяжкості заподіяння тілесного ушкодження (насильство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я особи, та насильство, що небезпечне для життя чи здоров'я особи).

Доведено недоцільність поділу насильства на фізичне та психічне. Констатовано, що психіка – це одна з важливих функцій людського організму, проте не є фізіологічною і, відповідно, предметом насильницького (фізичного) впливу бути не може. Зазначено, що психіка людини потребує комплексного наукового дослідження, а відповідний вплив на неї слід називати не психічним насильством, а психічним впливом. З огляду на це, досліджено прояви і насильства, і психічного впливу, яке засвідчило, що останній охоплює чималу кількість відмінних від насильства за своїм характером впливу і ступенем суспільної небезпеки проявів. Відтак встановлено відмінності між поняттями насильства та психічного впливу, зокрема: а) за предметом впливу: насильство – на фізичну цілісність людини в різних інтерпретаціях (органи, тканини, тіло тощо), психічний вплив – на психіку; б) за способом впливу: насильство – енергетичний, психічний вплив – інформаційний (вербальний та невербальний); в) за спрямованістю: насильство – на людину чи тварину, психічний вплив – тільки на людину;

г) за характером впливу: насильство, здатне заподіяти шкоду здоров'ю чи життю жорстокими способами, які супроводжуються особливо сильними фізичними та моральними стражданнями, а способи психічного впливу більш лояльні, не супроводжуються, за правило, такими стражданнями; г) є альтернативними ознаками складів злочинів. Відтак, вказано, що поняття «насильство» та «психічний вплив» – сумісні поняття і пересікаються, оскільки мають спільні елементи обсягу (жорстоке поводження та катування в частині впливу на психіку), водночас обсяг кожного з них охоплює предмети, що не є елементами обсягу іншого поняття.

З'ясування проявів поняття насильства засвідчило їх розмаїтість: «удар», «побої», «мордування», «мучення», «особливе мучення», «катування», «жорстоке поводження», «тілесні ушкодження», «вбивство». Встановлено синонімічність понять «мордування» і «особливе мучення» та обґрунтовано необхідність заміни цих термінів на «катування» і «жорстоке поводження». Також відображено неправильність усталеного у теорії кримінального права та правозастосовній практиці підходу щодо віднесення до поняття насильства проявів «знуцання» і «глушення». Відтак запропоновано у КК України замість цих термінів вживати термін «психічний вплив».

Дослідження у контексті поділу поняття насильства на насильство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я особи, та насильство, що небезпечне для життя чи здоров'я особи, дало змогу визнати слушною наведену у доктрині кримінального права позицію про його недоцільність. Це зумовлено порушенням правила дихотомічного поділу, що ґрунтується на тому, що обсяг поділюваного поняття повинен повністю вичерпуватися його членами. Однак у цьому разі наслідки у вигляді тяжкого тілесного ушкодження не охоплюються юридичною конструкцією «насильство, що небезпечне для життя чи здоров'я особи», а також віднесенням до відповідних понять різних за ступенем тяжкості тілесних ушкоджень, відповідальність за які повинна диференціюватися.

Розділ 3 «Актуальні питання застосування норм про злочини, ознакою складів яких є насильство» складається із двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Кваліфікація злочинів, ознакою складів яких є насильство» розглянуто загальні правила цієї кваліфікації і констатовано, що на практиці трапляються випадки їх застосування із певними порушеннями. Наведено ситуації, які і на теоретичному, і на практичному рівнях вирішуються суперечливо, та запропоновано шляхи їх вирішення.

Дослідження у цьому контексті провадилося у рамках співвідношення складів злочинів, ознакою яких є насильство, та засвідчило, що відповідні норми, які передбачають певні посягання, можуть перебувати у конкуренції загальної та спеціальної норм, частини і цілого або бути суміжними.

У підрозділі 3.2 «Караність злочинів, ознакою складів яких є насильство» встановлено, що типізовані законодавчі моделі у вигляді санкцій статей, що спрямовані на правове забезпечення охорони прав і свобод від насильницьких діянь, сконструйовані з порушенням логічної та стилістичної оптимізації викладення правового матеріалу, без урахування аксіологічного аспекту у формі принципів кримінального права та цілей покарання. Зокрема, доволі часто ігнорується характер і ступінь суспільної небезпеки передбаченого у диспозиції статті насильницького діяння; існують невідповідності між санкціями статей основного, кваліфікованого та особливо кваліфікованого складів злочинів; містяться доволі широкі межі відповідного покарання та не враховується співвідношення ступенів суворості певних видів покарань за злочини, ознакою складів яких є насильство.

Аналіз питання про призначення покарання за злочини, ознакою складів яких є насильство, засвідчив, що суди в певних випадках без достатніх підстав призначають більш м'яке покарання, звільняють від кримінального покарання осіб, а також повною мірою не враховують обставин, що обтяжують покарання.

ВИСНОВКИ

Відповідно до мети та задач дисертаційної роботи передусім з'ясовано стан дослідження поняття насильства у кримінально-правовій літературі, що дає змогу стверджувати, що опублікованим теоретичним напрацюванням із зазначеної тематики характерні фрагментарність та суперечність. Проблема порушувалася у межах дослідження певного злочину, ознакою складу якого є насильство, і, за правило, щодо окремих її аспектів. Відтак виокремлено питання, які є загально визнаними, дискусійними, з'ясовувалися надто загально чи оминалися увагою науковців, що свідчить про незрілість потреби їх вирішення.

На основі дослідження поняття насильства у контексті складів злочинів, де міститься відповідна ознака, констатовано його різноманітну роль та наскрізну сутність у статтях Загальної та Особливої частин КК України. Догматичний аналіз дав змогу виявити законодавчі помилки у цьому аспекті. Зокрема: неоднаковий зміст і обсяг поняття насильства у різних статтях; використання поряд із ним понять, ступінь суспільної небезпеки яких є меншим, що свідчить про їх фактичне зрівняння; в деяких складах злочину, де способом його вчинення, ймовірно, може бути насильство, вказівки на таке немає; неприпустимим, таким, що суперечить граматичному його значенню та сутності, є розуміння досліджуваного поняття ще й як психічного впливу, який є самостійним інститутом кримінального права і потребує комплексного наукового дослідження. Відтак констатовано недоцільність фігурування у КК

України терміна «наси́льство». Натомість запропоновано насильницькі діяння, які є способом учинення злочинів, кваліфікувати за сукупністю зі статтями, які передбачають кримінальну відповідальність за заподіяння ударів, побоїв, катування, тілесних ушкоджень, смерті.

Для оцінки стану розвитку національного кримінального законодавства враховано зарубіжний досвід регламентації відповідальності за злочини, ознакою складів яких є насильство, встановлено доцільні для перейняття законодавчі рішення задля вдосконалення вітчизняної правової системи.

У контексті дослідження з'ясовано зміст поняття насильства шляхом виокремлення й аналізу його загальних ознак та встановлено 3-поміж них відмінні (характерні), самодостатні для формулювання його дефініції та відмежування від інших понять. Відтак насильство – це протиправний умисний фізичний вплив на фізичну цілісність та (або) особисту свободу іншої істоти, що здійснюється шляхом діяння, незалежно від того, чи воно усвідомлюється адресатом, та спричиняє чи може спричинити фізичну (людині чи хребетній тварині) та (або) психічну шкоду (людині);

Проаналізовано обсяг поняття насильства. Критерієм послідовності такого наукового пізнання обрано дихотомічний поділ останнього за способом впливу на потерпілого та суспільно небезпечними наслідками на фізичне і психічне, а також залежно від характеру вчинюваних діянь та розміру заподіяної шкоди – на насильство, яке не є небезпечне для життя чи здоров'я особи, та насильство, небезпечне для зазначених благ. Відтак обґрунтовано хибність зазначеної кваліфікації.

З'ясовано, що удар, побої, мордування, мучення, особливе мучення, катування, жорстоке поводження, тілесне ушкодження, вбивство є проявами насильства. Встановлено, що зміст і обсяг певних понять, позначених відмінними за своєю словесною формою термінами, повністю збігаються («мордування» і «особливе мучення»), що є порушенням єдності термінології. Аргументовано необхідність заміни вказаних синонімічних термінів на терміни «катування» та «жорстоке поводження». Доведено, що усталений у теорії кримінального права та правозастосовній практиці підхід щодо віднесення до поняття насильства проявів «знуцання» і «глумлення» є невиправданим. Запропоновано у КК України замість цих термінів вживати термін «психічний вплив».

Здійснено аналіз актуальних питань кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є насильство, з урахуванням низки обставин і теоретичного, і практично-прикладного характеру. Відтак констатовано, що під час вирішення зазначених питань допускається чимало помилок, про що свідчить значна кількість змін у кваліфікації скоєного. Вищі інстанції часто змінюють чи скасовують процесуальні документи саме через те, що не враховується чи

неправильно встановлюється характер застосування насильства. Окрім того, спостерігається порушення загально визнаних правил кваліфікації за конкуренції загальної і спеціальної норм, частини і цілого, кількох спеціальних норм.

За такої несприятливої правозастосовної ситуації здійснено розмежування суміжних складів насильницьких злочинів і встановлено, що таке зазвичай відбувається зі суспільно небезпечним діянням (характером насильства, яке застосовується), ознаками потерпілого та ознаками суб'єкта злочину, і констатовано, що під час застосування кримінального закону у цій частині помилок, за правило, найбільше.

Всебічне з'ясування поняття насильства слугувало підставою для аналізу караності злочинів, ознакою складів яких воно є. Відтак зроблено такі висновки: не повністю витримується логіка застосування окремих видів покарання, оскільки є невідповідності між санкціями статей Особливої частини кримінального закону; суди, в окремих випадках, без достатніх підстав призначають більш м'яке покарання, звільняють від кримінального покарання осіб, які вчинили злочини, а також не враховують повною мірою обставин, що обтяжують покарання; межі відповідного покарання є невиправдано широкими.

Вивчення положень правозастосовної практики про злочини, ознакою складів яких є насильство, підтверджує вже укотре проголошену тезу про те, що більшість труднощів, з якими стикаються у ході кримінально-правової кваліфікації слідчі, прокурори, судді, зумовлені нечіткістю і суперечністю чинного законодавства. Тому нагальною є потреба його вдосконалення.

Відтак у роботі окреслено напрями вдосконалення КК України, зокрема запропоновано відповідні зміни та доповнення до статей, ознакою складів яких є насильство:

а) у ч. 1 ст. 40 КК України термін «фізичний примус» замінити на «фізичний вплив» і альтернативною ознакою цього складу злочину встановити «психічний вплив»;

б) у ч. 1 ст. 126 КК України юридичну конструкцію «інших насильницьких дій» замінити на термін «інших діянь», а із ч. 2 відповідної статті виключити термін «мордування» і викласти відповідну статтю у такій редакції:

«Удар, побої та інші діяння»

1. Умисне завдання удару, побоїв та вчинення інших діянь, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень.

2. Ті самі діяння, вчинені групою осіб;

в) термін «особливе мучення» у ч. 2 ст. 121 КК України замінити на «катування» і альтернативною ознакою цього складу злочину встановити жорстоке поводження та ч. 2 ст. 121 КК України сформулювати так: «Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер катування чи жорстокого поводження, або таке, що спричинило смерть потерпілого»;

г) у ч. 1 ст. 127 КК України виключити термін «сильного фізичного болю», а між термінами «фізичного чи морального страждання» вказати ще на сполучник «та», замінити термін «інших насильницьких дій» на «інших діянь» і ч. 1 ст. 127 КК України викласти у такій редакції: «Катування, тобто умисне заподіяння фізичного та (чи) морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших діянь з метою...»;

г) зі ст. 406 КК України виключити термін «глумлення»;

д) термін «знущання» у ст.ст. 116, 373, 406 КК України замінити на «психічний вплив», а у ст. 299 КК України – «жорстоке поводження»;

У зв'язку з обґрунтуванням позиції про необхідність виключення терміна «насильство» із КК України відповідних змін та доповнень потребує й низка статей, запропоновані редакції яких наведено у Додатку В до роботи.

Загалом можна констатувати, що неоднозначні підходи у теорії кримінального права та правозастосовній практиці, що стосуються насильства як наскрізного кримінально-правового поняття, свідчать про те, що проблеми, пов'язані з дослідженням питань, і надалі будуть актуальними для кримінального права.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Наконечна Л. А. Зарубіжний досвід регламентації відповідальності за насильницькі злочини / Л. А. Наконечна // Часопис академії адвокатури. – 2012. – № 2. – С. 45–50.

2. Наконечна Л. А. Регламентація відповідальності за насильницькі злочини в історії кримінального законодавства / Л. А. Наконечна // Наше право. – 2013. – № 11. – С. 86–91.

3. Наконечна Л. А. Насильство як ознака складів злочинів, передбачена чинним КК України / Л. А. Наконечна // Митна справа. – 2013. – № 5 (89). – С. 289–293.

4. Наконечна Л. А. Караність злочинів, ознакою складу яких є насильство / Л. А. Наконечна // Європейські перспективи. – 2013. – № 18. – С. 113–117.

5. Наконечная Л. А. Проблемы квалификации насильственных преступлений / Л. А. Наконечная // *Legeasiviata*. – 2013. – Noiembrie. – С. 68–72.

6. Наконечна Л. А. Співвідношення понять «насильство», «примушування», «напад» / Л. А. Наконечна // Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 21–22 лютого. – Харків, 2014. – С. 108–110.

7. Наконечна Л. А. Гіпноз як ненасильницький спосіб вчинення злочину / Л. А. Наконечна // Юридична наука та практика в умовах сьогодення:

матеріали міжнародної науково-практичної конференції 21–22 лютого. – Сімферополь, 2014. – С. 104–106.

8. Наконечна Л. А. Насильство, яке не є небезпечним, та насильство, що небезпечне для життя чи здоров'я людини / Л. А. Наконечна // Право як ефективний суспільний регулятор: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 28 лютого – 1 березня. – Львів, 2014. – С. 39–42.

9. Наконечна Л. А. Співвідношення суміжних складів насильницьких злочинів / Л. А. Наконечна // Право, суспільство і держава: форми взаємодії: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 14–15 березня. – К., 2014. – С. 100–102.

10. Наконечна Л. А. Вказівка на насильство у КК України / Л. А. Наконечна // Держава і право в умовах глобалізації: реалії і перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 6–7 лютого. – Дніпропетровськ, 2015. – С. 75–76.

АНОТАЦІЯ

Наконечна Л. А. Насильство як наскрізне кримінально-правове поняття. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України. – Львів, 2016.

Дисертація є комплексним дослідженням насильства як наскрізного кримінально-правового поняття. Проаналізовано його зміст, обсяг, визначено проблеми караності та кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є насильство. Запропоновано нові теоретичні положення та зміни до статей Загальної і Особливої частин КК України щодо регламентації відповідальності за злочини, ознакою складів яких є насильство. Доведено недоцільність використання у КК термінів «насильство», «мордування», «особливе мучення», «знущання», «глушення», що є порушенням єдності термінології, а отже, і недоліком законодавчої техніки; встановлено невідповідність практики положенням чинного КК України під час здійснення кримінально-правової кваліфікації за вчинення відповідних посягань; висвітлено недоліки системи покарань за злочини, ознакою складів яких є насильство.

Сформульовано конкретні пропозиції щодо внесення змін і доповнень до статей КК України, в яких міститься вказівка на насильство чи його прояви.

Ключові слова: насильство, удар, побої, мордування, мучення, особливе мучення, катування, жорстоке поводження, тілесне ушкодження, вбивство.

АННОТАЦИЯ

Наконечная Л. А. Насилие как сквозное уголовно-правовое понятие. – На правах рукописи.

Диссертация на соискания ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Львовский государственный университет внутренних дел МВД Украины. – Львов, 2016.

Диссертация является комплексным исследованием насилия как сквозного уголовно-правового понятия. Изучение памятников уголовного права дало возможность сделать вывод о том, что впервые ответственность за насильственные действия регламентируется еще в X веке. В Уложении 1903 года впервые осуществлена попытка легального определения понятия насилия. В этот период прослеживается обобщение проявлений понятия насилия в формулировке «побои или иные насильственные действия». Законодатель идет по пути дифференциации ответственности за преступления, признаком составов которых является насилие, и разделяет его по степени общественной опасности на такое, которое не является опасным для жизни или здоровья лица, и на опасное для указанных благ. В течении длительного времени имела место устойчивая тенденция к более широкому толкованию понятия насилия, которая с принятием УК УССР 1922 года проявилась в его легальном разделении на «физическое» и «психическое». В это время исследуемое понятие объединило в себе группу всех насильственных посягательств против жизни, здоровья и свободы личности. Представление о системе преступлений, признаком составов которых является насилие, сформировалось и приобрело современные черты в период действия УК УССР 1960 года. А с принятием УК Украины в 2001 году прослеживается исключение ряда «узких» насильственных посягательств и включения их в более широкие (например, «оскорбление» в качестве «удара» предусматривалось в статье «Побои и истязания», «мужеложство» – «Насильственное удовлетворение половой страсти неестественным способом»).

В ходе работы проанализирован зарубежный опыт регламентации ответственности за преступления, признаком составов которых является насилие. Сравнительный анализ уголовного законодательства Украины и уголовного законодательства зарубежных государств показал, что термин «насилие» и смежные ему понятия в диспозициях соответствующих статей используется, как и в УК Украины, довольно часто. Такой экскурс засвидетельствовал, что УК Украины и УК постсоветских государств существенно не отличаются, а правовой опыт государств ЕС и «Большой семерки» в этой части может послужить образцом для совершенствования национального уголовного законодательства. Это касается, в частности: ограниченного применения в терминологическом аппарате Особенной части

УК Украины терминов, характеризующих насилие; отсутствия разделения насилия на физическое и психическое, а также на насилие, опасное для жизни или здоровья лица, и такое, которое не является опасным для указанных благ.

Проанализировано содержание и объем понятия насилия. Предложены новые теоретические положения и изменения в Общей и Особенной частях УК Украины в области регламентации ответственности за преступления, признаком составов которых является насилие. Доказана нецелесообразность использования в УК Украины терминов «насилие», «истязание», «особое мучение», что является нарушением единства терминологии, а, следовательно, и недостатком законодательной техники. Предлагается вместо использования терминов «истязание» и «особое мучение» в каждом конкретном составе преступления указывать термин «истязание» и «жестокое обращение». Что касается исключения термина «насилие», то определены пути уголовно-правовой оценки насильственных деяний, которые являются способом совершения преступлений, а именно квалифицировать соответствующие деяния по совокупности со статьями, предусматривающими уголовную ответственность за причинение ударов, побоев, истязание, телесных повреждений, смерти.

Рассмотрены вопросы квалификации преступлений, признаком составов которых является насилие, и отражены противоречия следственно-судебной практики по осуществлению уголовно-правовой оценки общественно опасных деяний. Определены проблемы наказуемости преступлений, признаком составов которых является насилие. Выяснено, что санкции уголовно-правовых норм, направленных на защиту от насильственных действий, построенные с существенным нарушением законов логики и законодательной техники. Констатировано, что суды в определенных случаях без достаточных оснований назначают более мягкое наказание, освобождают от уголовного наказания лиц, а также в полной мере не учитывают обстоятельств, отягощающих наказание.

В работе сформулированы конкретные предложения по внесению изменений и дополнений в статьи УК Украины, в которых содержится указание на насилие или его проявления.

Ключевые слова: насилие, удар, побои, истязание, мучение, особенное мучение, пытки, жестокое обращение, телесное повреждение, убийство.

ANNOTATION

L. A. Nakonechna. Violence as a Cross-Criminal Notion. – Manuscript rights reserved.

Thesis on scientific degree of Candidate of Legal Sciences on speciality 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal-Executive Law. – Lviv State University of Internal Affairs of the MIA of Ukraine, Lviv, 2016.

The complex research of violence as a cross-cutting criminal has been presented in the thesis. Its content and scope have been analyzed, the issues of punishability and qualification of crimes, the essential element whereof the violence is, have been determined. New theoretical statements and amendments to Exceptional Part of Criminal Code of Ukraine in scopes of regulating responsibility for crimes, the essential element whereof the violence is, have been suggested. The inexpediency of use in the Criminal Code of terms "violence," "torture," "special torture," "abuse," "hlyumlennya" that are violations of terminology unity and hence the legislative techniques drawback has been justified; the inconsistency of practice and valid Criminal Code of Ukraine regulations during realization of criminal qualification for commitment corresponding trespasses has been investigated; the system drawbacks of punishment for crimes, the essential element whereof the violence is been demonstrated.

Specific proposals regarding introducing changes and additions to the Criminal Code of Ukraine clauses, containing the specification of data violence and its acts have been articulated.

Key words: violence, shock, beatings, torture, torture, particularly torture, torture, abuse, bodily harm, murder, illegal imprisonment.

Підписано до друку 26.05.2016 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 58-16.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.